

TÜRKLERLE İLGİLİ ARAPÇA ŞİİRLER*

ŞERAFEDDİN YALTKAYA**

Yayına Hazırlayan: MUSA YILDIZ***

Özet: Bu çalışmada, Şerafeddin Yaltkaya'nın *Türkiyat Mecmuası*'nda yayımlanan "Türlere Dair Arapça Şiirler" adlı makalesinin kısmen sadeleştirilerek ve notlandırılarak ilim dünyasının istifadesine sunulması amaçlanmaktadır. Adı geçen makalede Türklerin çeşitli özelliklerini konu edinen Arapça şiirler yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Arapça, Edebiyat, Şiir, Zemahşerî, İbn Hayyûs.

Arabic Poems about Turks

Summary: Modernizing partly the article "Arabic poems about Turks" by Şerafeddin Yaltkaya, published in *Türkiyat Review*, by giving also footnotes, this study aims to put this collection into the use of the literary world. In this article, some Arabic poems about different characteristics of Turks can be found.

Keywords: Turks, Arabic, Literature, Poetry, Zamakhshari, Ibn Hayyus.

* *Türkiyat Mecmuası* (Cilt: 5, 1935, İstanbul-Devlet Basımevi, 1936, s.307-326)'nda yayımlanan "Türlere Dair Arapça Şiirler" ve *Atsız Mecmuası* (Sayı: 15, İstanbul, 1932, s.65-67)'nda yayımlanan "Zemahşerî Divanında Türklerle Dair Şiirler" başlıklı makalelerin kısmi olarak sadeleştirilip yayına hazırlanmış şeklidir. Bu makalelerin yayına hazırlanmasından amaç, günümüzde pek fazla bilinmeyen böyle önemli çalışmaları bu alanda çalışacakların istifadesine sunmaktır. Makalenin aslında, yayımlanmış kaynaklarda olmaları sebebiyle Arapçaları yazar tarafından verilmeyen şiirlerin metinleri, bir bütünlük oluşturmak amacıyla tarafımızdan kaynaklardan bulunarak eklenmiştir. Yayına hazırlayan tarafından eklenen notlar Y.H.N. rumuzuyla gösterilmiştir.

** Dârülfünûn İlähiyât Fakültesi, Kelam Tarihi Müderrisi (1879-1947).

*** Doç. Dr., Gazi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü (ymusa@gazi.edu.tr).

TÜRKLERLE İLGİLİ ARAPÇA ŞİİRLER

Türklerle ilgili birçok Arapça şiir vardır. Bunlardan, Türklerin siyasî hâkimiyetlerine girmiş olan Arapların söylemiş oldukları şiirleri bir kenara bırakıyorum¹. Ben burada Türklerin millî, tabîî ve ferdî güzellik ve hasletleriyle ilgili olan Arapça şiirlerden bulabilmiş olduklarımı yazacağım ve bunlardan yalnız basılmamış olanların metinlerini aynen göstereceğim. Basılmış olanların yerlerini göstermekle yetineceğim ve bunları yazarken tarih sıralarını gözeteyeceğim.

Subkî'nin *Tabakât*'ında görüldüğü veçhile Halife Me'mûn (813-833)'un Beytu'l-Hikmesinin müdürü olan Kutbî'nin yanında bir Türk genci, İran, Rum ve Arap gençlerine karşı kendi ulusunu şu şekilde tanımlamış ve onların kendi ulusları hakkındaki tanımlamalarına şu şekilde karşılık vermişti²:

Türkler kendi memleketlerini ve kendi merkezlerini kimseye vermemişlerdir. Bunlara kendi memleketlerinde kimse sahip olamamıştır. Ancak İranlılar, Rum ve Araplar kendi memleketlerini başkalarına kaptırmış ve kendi memleketlerinde başkalarının esiri olmuşlardır.

İşte bu; Türklerin İran, Rum ve Arap uluslarına üstün olmalarının delillerinden en açık olanlarıdır ki, bunu; gözünü haset dumanı bürümüş ve inadından gözleri kararlı veya hiç tarih okumamış olanlardan başka inkar edecek hiçbir kimse yoktur.

Bundan sonra H.430/1038'de ölmüş olan Se'âlibî'nin *Yetîmetu'd-Dehr*'inde gördüğüm Ebû 'Alî el-Hasen b. Muhammed ed-Dubey'î'nin şu şiirini yazmalıyım³:

Şu gördüğüm güzel aslan mıdır, yahut ceylan mıdır, yoksa insan mıdır?!

Daha doğrusu Türk kıyafetine girmiş bir güneş yahut ay mıdır? Onu hakkıyla tarif etmekte ben şaşım kaldım.

Bundan sonra 473/1080'de Halep'te ölmüş olan çağının önde gelen şairi İbn Hayyûs'un divanında⁴ görmüş olduğum⁵ şiirleri yazacağım. Fatimîlerden el-Mustansır (1029/1094)'ın kumandanlarından olup, Mirdasoğullarından⁶ Halep'i almış ve Rumlara indirdiği büyük darbelerinden dolayı bu halife tarafından Şerefu'l-Me'âlî, Mu'izzu'd-Devle, el-Muzaffer, Mustafâ'l-Melik, el-Emîru'l-Mu'eyyed, 'Uddetu'l-İslâm, Seyfu'l-Hilâfe gibi birçok unvan ile lakaplandırılmış olan Anuş Tegin (ö.433-1042) ve Mubârek b. Şibl hakkında bunun pek güzel şiirleri vardır.

Anuş Tegin'i överken:

Türlere haber verecek kimdir? Türkler haberdar olsunlar ki, onların beyleri ile; onların beylerinin yaptığı işler ile soy şeref kazanır (O soy ile şeref kazanmaz.) Soy onunla güzel olur...

Er o kişidir ki, yükseklikleri kendi kazanır. Kendi şerefi ile kendi yükselmeyeni soy yükseltmez.

diyor⁷ ve yine onun hakkında şunları söylüyor:

Türk yurdu koltuğunu kabartsın ki, onun toprağı kısır değildir. Soylu olmayan bir asil o toprakta yoktur. O toprak analarından daima soylu yavrular doğar.

Senin savaş gününde boyunlara indirdiğin darbeler, sende ne asil bir kan bulunduğunu gösterdi; senin damarlarının ne yüksek bir damar ve bunlardaki kanın ne yüksek bir kan olduğunu bize öğretti.

Senin ailen ile uzak doğuya öyle bir şeref gelmiştir ki, o şerefi batı kıskanmaktadır.

Bizim Halep'imize vermiş olduğun şereften, bugün Şam şehri de hisse almıştır. Sen öyle bir şeref kaynağısın ki, sana yakın bulunmak herkese; her şeye şeref kazandırır.

Eğer Muhammed (S.A.V) Mekke'den, kendi kavmi arasından, Medine'ye göç etmemiş olsaydı, şeref de Medine-Mekke'ye iştirak edemezdi.

Senin ruhen yüksekliğinde ve başını kimseye eğmemende kendi atalarının yüceliklerine şahit vardır. Evet, evladın yüceliği, atanın yücelik ve yüksekliğini gösterir...

Onlar; şayet bir fazilet ve şerefle ün salmış olmasalardı, bu soylu oğulları (Anuş Tegin) onlara şeref temin eder ve onlara üstün bir şeref kazandırır.

O aile ne bahtiyardır ki, içlerinde senin gibi birisi vardır. O aile, o ev her zaman temellerini Simâk yıldızı üzerine kurar. O aile her zaman Simâk yıldızı üzerinde yükselir⁸...

Yine Subaşı Emîru'l-Cuyûş Anuş Tegin'i överken, genellikle Türkler hakkında şöyle söylüyor:

O gözleri çekik ve dar olan bir kavimdir. (Türk) ki onlardan kerem ve ihsan istenilecek olursa, yağmur gibi yağdırırlar ve her yaptıkları işi de, herkesten iyi yaparlar.

Onun ulusu öyle bir ulustur ki, onlar daima merdivenleri kılıçların, kargı ve harbelerin uçları olan yüceliklere yücelir ve yükselirler.

Ve savaş yerlerinde ölüm deryaları taşıdığı vakit, onlar bu deryalara dalarlar ki, o vakit dökülen kanlardan kara atlar kıpkırmızı kesilirler.

Onlar kurmuş oldukları şeref yapıları ile iftihar ediyorlardı. Fakat muzaffer Anuş Tegin'in şerefi, onlara o şeref yapılarını ihmal ettirdi.

Bir gencin yaptığı işler, kendisini aşağıya düşürürse, atalarının yüceliği onu yüceltmez⁹.

Yine muzaffer Anuş Tegin hakkında:

Bütün Araplar, İslam'dan evvelki devirlerde kıtlık olunca, develerini keserek halka yedirmeyi kerem sayarlardı.

Çünkü onların zamanında senin gibi kimse yoktu, sen yoktun. Eğer onlar senin devrinde bulunsalardı. Ne devesini kesmeye mecbur olurlardı ve ne de kestikleri develeri parçalara ayırıp, bunların üzerlerinde bir nevi kumar oynamağa lüzum görmezler ve bunu helal kılmazlardı.

Padişah gibi olan sen ve senin keremin ve bol bol inciler vermen onları deve kesmeye muhtaç bırakmazdı.

Aynı zamanda sen ölmüş olan Hak ve adaleti dirilttin, orta yere koydun. Öyleki aramızda bunun diriltilebileceğini ve meydana çıkarılabileceğini hiç kimse zannetmiyordu.

Adaletinle sönmüş olan adalet çakmağı parladı ve parlamış olan baskı ve zulüm çakmağı ise senin korkunla söndü.

Zalimlerin zulümlerini köklerinden söktün attın; artık sevinçlerinden oynak develer gibi yan yan gidenler, geri geri gitmeye başladılar.

TÜRKLERLE İLGİLİ ARAPÇA ŞİİRLER

(Muzaffer Anuş Tegin) ün sahibi olmaya ve şeref, fazilet, akıl ve dirayete muzaffer olarak yaratılmıştır.

Onun yüksek fazilet ve meziyetleri elde etmesinde bahtı daima ona yaverdir. Onun öyle bir çabası ve gayreti de vardır ki, her hangi güç bir işi başa çıkarmak isterse, o güç iş derhal kolay olur.

Yücelikler onun yaptıklarıdır. Başkalarının yaptıkları onunkilerin yanında anılmaya değmez... Senin atanın başına ant içerim ki, senin yaptıklarını, soyu temiz, göğü ve damarı yüce ve yüksek olmayanlar yapamazlar.

Türkler de insan zümrelerinden bir zümredir. Fakat bunlar savaş günlerinde başka insan zümrelerine göre farklıdır. Bunlar başka insanlar gibi kırılmak bilmezler. Bunlar savaşlarda bütün insanlardan daha kuvvetli ve kırılmaya karşı daha dayanıklıdır.

Ok ve yay yapılan akçe akçe ağacın, dağın tepesinde yetişeni ile dağın eteğinde ve dibinde biteni bir değildir. Bu ağacın bu her iki kısmı akçe ağaç ve kayın ağacı ise de, bunun bir kısmı dağın yüksek yerlerinde biter (Türkler ile başka insanlar da böyledirler. Türkler yukarılarda, başka insanlar da aşağılarda bulunurlar.)

Dünyada sana benzer bir kimse arayan muradına erer... Eğer yer ile gök birleşirse...

Ant olsun ki, sen Müslümanların bayramısın. Tanrıdan dilerim sen onların üzerlerinden eksik olmayasın, onlar yükseklikler yurdundan senin çekildiğini görmesinler.

Senin kereminin yağmuru, benim şiirlerimin bahçesinin yeni yetişmiş olan çiçeklerini suladı... Suladı da, görüldüğü gibi böyle renk renk açıldılar.

Ben seni her hükümdarın başının tacı buldum. Onun için bu cevheri (şiiri) o taca koydum.

Şayet ben senden başka kimseyi övmeye kalkışsam; bu hususta kalemi yürütecek olsam ki, yürütmem, kalemim yürümez.

Yahut senin denizinden başka bir suya dalacak olsam, bu seçme incileri çıkaramazdım¹⁰.

Yine Emîrû'l-Cuyûş Anuş Tegin hakkında:

Türklerin ne yüksek damarları; kanları vardır -Felek onu tüketmesin... Kesmesin... Onların dalları ve budakları çok ve gür olan ağaçları da kurumasın...-

Ben onları izzet kanadının ön ve kuvvetli tüyleri olarak görüyorum. Onlardan başka ne kadar insan varsa, onlar o kanadın arka ve zayıf tüyleridirler.

Onlar öyle bir cemaatlerdir ki, bütün övgüler onlara aittir. Haksızlığın her türüne onlar indirilmiş birer darbedirler.

Senin övgünle onlar yeni baştan bir şan ve şeref binası kurdular¹¹.

Yine onun hakkında şunları söyler:

Ey Mustafâ'l-melik! Ey parlak yüzlü ve şanlı, şerefli zat! Ey imamın keskin kılıcı!

Tanrının sana vermiş olduğu nimetleri senden geri almak için birçok yardağçıyla beraber çalıhanların; uğraşanların umdukları boşa çıktı.

Sen üste çıktın, onlar da hak ettikleri cezaya uğradılar; iyiliğe karşı kötülüklerinin cezasını buldular.

Onlar zulüm edecek başka bir kimse; başka bir yer arasınlar, sana zulmedemezler... Senin şahsın ve makamın bundan çok yüksektir.

Ve onlar muzaffer olmaktan ümitlerini kessinler; çünkü muzaffer olmak ve düşmanları yenmek senin bayrağının altındadır.

Ve şunu da iyice bilsinler ki, soy temizliği bir haslettir ki, Tanrı onu yalnız Türklere vermiştir¹².

Yine onun hakkında 423/1031'de şöyle söylüyor:

Senin soy temizliğin vesaire gibi, şahsî olmayan meziyetlerin dahi olmasaydı, yaptığın işler ve şahsî meziyetlerin senin için dayı ve amcadan alacağın övgülere ihtiyaç bırakmazdı.

Bununla beraber mensup olduğun ulusun şeref ve meziyetleri de unutulur ve karşısında susular şereflerden değildir. Onlar düşmana öyle bir kılıç atarlar ki, onların karşısındaki düşmanlar kılıç kullanmasını bilmeyen hayvanlar kesilirler...

Onlar öyle bir uludur ki, çocukları daha buluğa ermeden ağır başlılık ve düşman karşısında sebat ve mukavemet devresine ererler.

Onlar ile düşmanlık yapacak olursa, onlar helak denizleridirler. Fakat kendileri ile güzel geçinilecek olursa, o denizlerin bu sefer lütuf ve kerem deryaları oldukları görülür.

Eğer ey Emîru'l-Cuyûş Anuş Tegin!.. Onlar için övünecek senden başka biri olmasaydı, herkes Türklere bu şeref yeter derlerdi¹³.

Bu da Emîru'l-Cuyûş Anuş Tegin hakkındadır:

Senin kılıcın insanların canlarına hâkimdir. Dilerse onları öldürür, dilerse onları azat eder.

Şayet senin atalarının oğullarının cömert olmadıklarını kabul etsek bile, senin onlardan olman onların herkesten üstün olmalarına yeter.

Biz seni; eskiden gelip geçmiş olan kumandanlara; onların izlerine tabi zannediyorduk. Fakat senin gösterdiğin harikalar, senin ayrı bir ilhama mazhar olduğunu gösterir.

Senin yüzün savaş meydanlarında tozdan bir peçe örtmedikçe, hak ve hakkaniyet yüzündeki örtüyü ebediyen açmaz.

Sen bir kabileyi vurmaya kurduğun vakit, o kabile içinde hemen yetim çocuklar ve dul kadınlar çoğalır.

Senden inlerindeki aslanlar; yer altındaki ejderhalar dahi korkar.

Muzaffer Anuş Tegin öyle bir zattır ki, zaman onun çizmiş olduğu çizgiden dışarı çıkmaz.

Hilâfetin kılıcı (Anuş Tegin) azmedince, isterse yeniden bir devlet ve hükümet kurar ve istediği devleti yıkar.

Sen daima neticelerin onun dediği ve istediği gibi çıktığını görünce, onun dediklerinden astroloji bildiğine kanaat getirirsin..

Savaş somurttuğu ve somurtkanlığı uzun sürdüğü vakit, yalnız onun yüzünü senin fetihlerin güldürür ey Anuş Tegin!..

TÜRKLERLE İLGİLİ ARAPÇA ŞİİRLER

Rumların da uykularını kaçırdın. Onların gözlerine uyku girmiyor. Uyuyanları da rüyalarında senin askerlerinin hücumlarını görerek uykularından korku ile uyanıyorlar.

Sen onlara yaklaşıncı başlarına gelecek felaketlere akılları erdi. Fakat ne yapınlar... Bunu bildikleri hâlde zarurî yiğitlik taslamak istediler.

Yetiştirmiş olduğun yiğitlerini ve düşman pazarlamayı öğretmiş olduğun aslanlarını Irak üzerine sal. Deylemiler (Büveyhoğulları)¹⁴'in orayı istilaları uzadı.

Oraya aslanlarını gönder de, dünyanın gözü Türk Adudu'd-devle¹⁵liği nasıl olur görsün!..

Dünyadan her nereyi istiyorsan iste... Al!.. Halep dünya memleketlerinin hepsine bir merdivendir¹⁶.

Bu da Emîru'l-Cuyûş Şerefu'l-Me'âli hakkında:

Ey Şerefu'l-Me'âli! Sen herkesten ileri geçerek, şan ve şeref yularını eline aldın. Şan ve şeref yuları yalnızca sana verildi.

Gösterdiğin güzellikler ve büyüklükler bizim bu konuda iştirip de şüphe etmiş olduğumuz, olacağına ve bulunabileceğine ihtimal vermediğimiz büyüklükler, haberlerinin doğruluğunu bize kabul ettirdi ve şüphemizi ortadan kaldırdı.

Bundan evvel biz eski padişahların haberlerini işittikçe omuz silker geçerdik; bunlar olamaz derdik.

Fakat sen geldin, bize öyle harikalar gösterdin ki, şimdiye kadar duyduğumuz en büyük haberler senin bize gösterdiklerinin yanında pek küçük kaldı¹⁷.

Bu da onun hakkındadır:

Onun yüksek himmetleri Simâk yıldızının üzerindedir.

Ve onun erdemlerini (menkıbelerini) düşmanları saklayamamaktadırlar. Güneş gizlenilebilir mi?

Asker onunla, onun askere vermiş olduğu hamaset ve şecaatle kıymet kazandı, zamanla herkes tarafından yeriliyorken, onun yüzünden övülmeye başladı.

Sana insanlar rütbece nasıl denk olabilirler ve seninle nasıl eşitlik iddia edebilirler ki, sen onlar uyurken, uyumayarak yol almış ve ilerlemiş bulunuyorsun¹⁸.

Bu da Muzaffer Anuş Tegin hakkındadır:

Sana düşmanlık taslayanlar ellerinden bütün kuvvet ve kudretlerinin gideceğine hazırlansınlar. Ve karşına çıkanlar da yenileceklerini bilsinler.

Rumlar seninle hemen anlaşmaya ve senden derhal eman istemeye karar verirler ve bu hususta hiç de fena yapmadılar.

Onların deniz gibi orduları çalkalanıyor ve dalgalanıyordu. Fakat her denizi ufak bir ark gibi bırakan koca derya (Anuş Tegin) ona hiçbir önem vermedi.

Günler ki; geçmiş zamanlarda nice bin kahramanları görmüş ve onun gözünün önünden nice bin yiğitler geçmiştir. Ona "Muzaffer Anuş Tegin gibi gördün mü?" diye sorulacak olursa, "Hayır!" diye olumsuz cevaplar verecektir.

Ey muzaffer! Ben seni öyle bir yüce rütbede görüyorum ki, İran'ın gelip geçmiş olan Kısralarından hiçbiri onun en aşağı derecesine bile yetişememiştir¹⁹.

Bu da onun hakkında 430/1039'de Şeker Bayramı tebriğidir:

Senin mensup olduğun ulustan başka bir ulusta katiiyen senin gibi bir kimse gelmiş değildir. Senin ulusun seninle istediği gibi iftihar etsin.

Bütün padişahlar senden korkmaktadırlar. Korkularından onların elçileri daima gelip, senin huzurunda ayakta durmaktadırlar.

Bazen bu korku; senin huzurunda o elçiler ile kendi hükümdarlarını da toplamaktadırlar.

Etrafa saçtığın keremlerinle sağanak yağmurları utandırdın. Bu keremlerin gösteriyor ki, sen cömert olan kimselerin oğlusun.

Dalların verdiği meyveler o dalların köklerini gösterir. Bak yağmurlar olmasa sel olur mu?

Senin mensup olduğun kavmin şan ve şerefi gizli değildir. Senin yaptığın her güzel ve yüksek iş, senin kavminin büyüklüğünün ve yüksekliğinin ayrı bir delilidir.

Sen, övgüleri daima kendisinden evvel gelip geçmiş olan atalarına borçlu olanlardan değilsin.

Senin şahsî olan faziletlerin vardır ki, onlar en yüce dereceye varmıştır. Öyle ki, en ufağı bile en büyük faziletlerden büyüktür.

Bir ufak işaret ve bir ufak söz ile uzun hutbelerin; nutukların yapamadığı etkileri yaparsın. Ve ufak bir sözle en büyük davaları çözersin.

Senin ayağının basmasıyla topraklarımız aziz oldu. Öpülmeye layık oldu.

Şam'ın dünyada eşi yoktur. Senin de padişahlar arasında eşin yoktur²⁰.

Mubârek b. Şibl'i överken de bütün Türkler hakkında şöyle söylüyor:

O, öyle bir ulustandır ki: Düşmanlar; zırhlardan, kalkanlardan yardım dilerlerken, onların yardımcıları yalnız ellerindeki kılıçlardır.

Düşmanların kanlarına kanmış olan kargularıyla kazanmış oldukları ganimetleri, zengin olsun, yoksul olsun herkese verirler. Kendilerine bunlardan bir nesne bırakmazlar.

Onların yüzlerine bakacak olursan, cengaverliğin ve kahramanlığın parlaklıklarını görürsün. Keskin kılıçlar da böyle değil midir?..

Keremde onları bereket yağmurları ve kahramanlıkta savaş aslanları bulursun.

Onların savaş aletleri Hat denilen yerde yapılan kargulardır ki, bu kargular onların gittikleri yerlere havada onlarla beraber giden ve onun askerlerinin üzerlerinde çark vuran, bazen de yere inip kanatlarını toplayan akbabaların rızklarını garanti ederler (Düşmanların kılıçtan ve kargıdan geçirilen leşlerini yerler.)

Aynı zamanda bunların ellerinde Hindistan'da yapılmış kılıçlar da vardır ki, bunlarla düşmanların başlarını gövdelerinden ayırırlar²¹.

Yine Mubârek b. Şibl hakkında şöyle söylüyor:

Senin izzetinin önünde korkularından bütün kabileler boyun eğdiler. Korkağın boyun eğmesi, yapacağı işlerin en doğrusudur.

TÜRKLERLE İLGİLİ ARAPÇA ŞİİRLER

Padişahlar sana secde ettiler. Öyle padişahlar ki, senden başkasına bunların değil secde etmeleri, boyun eğmeleri bile mümkün değildir.

Senin nail olmuş bulunduğun noktaya kimse yetişemez. Emeller onun gerisinde kalır. Oraya kadar çıkmakta bütün ayaklar topaldır.

Sen erdem elbisesini giyinmekten çekinirsin. Meğerki bu libas övgü cevheriyle süslenmiş ola.

Yeryüzünün ahalisi her taraftan dileyerek, isteyerek sana gelmektedirler. Senin kerem ve ihsanın onlara kendisini duyurdu.

Ey adımlar kısalttığı zaman (savaş kızıyıp herkes ileri gitmekte adımlarını kısalttıkları vakit) adımları ve kılıçları ve kolları uzayanların oğlu olan kahraman!..

Sen kendi kavmini erişilmez bir rütbeye kadar çıkardın. Evet gökteki Samanyolu bir çayır ise de, onlar ebediyen kimse tarafından otlatılmaz.

Türklerin şerefleri yüce oldu. Çünkü sen onlardansın. Onların senden dolayı, seninle başka hiçbir ulusun iddia edemeyeceği derecede büyük şerefleri ve maharetleri vardır.

Senin hükümüne bütün dünya korkusundan boyun eğdi. Sen oturduğun yerden dünyanın dört köşesine hükmetmekteisin.

Senin adın dünyanın her tarafına çabucak yayıldı. İntikamının korkusundan boş bir yer bırakmadın²².

Kendi çağının önde gelen şairlerinden olan İbn Hayyûs, divanındaki 117 kasidenin 35 tanesini Anuş Tegin için yazmıştır. Dört tanesini de Mubârek b. Şibl için yazmıştır. Bunlardan Halep'te hüküm sürmüş olan Mirdasoğulları hükümdarları için yazmış olduğu kasideler, Anuş Tegin için yazmış olduklarının yarısı kadardır.

524/1129'da ölen Gazzeli İbrâhîm b. 'Usmân b. Muhammed Ebû İshâk adındaki şair de bir kasidesinde Türkleri şöyle över:

Türk askerlerinden bir zümre ki, bunların saldırmaları gök gürlemelerinin korkunç seslerini unutturdu ve o seslerin hiçbir önemi kalmadı.

Bunlar öyle bir kavimdirler ki, kendileriyle konuşulurken güzellik ve iyilikte melekler gibidirler. Fakat savaş vakitlerinde bu melekler birer ifrit olurlar²³.

538/1143'de vefat eden Zemahşeri²⁴ de divanında (Âşir Efendi Kütüphanesi, nu: 330)²⁵ Türkler için şöyle söylemektedir²⁶:

Tanrı benim yardımcım olsun, ben ahu Türklerin ellerinden neler çekmekteyim. Bütün felaketlerin sebepleri onlardır. Bana her fenalık onlardan gelmiştir.

Onların yüzünden ben kendimi şaşırdım, aklımı kaçırdım. Öyle ki yer ile göğü ayırt edemiyorum.

Onların yüzü nazik ve ince ise de, huyları öyle değildir. Onlardan benim vefa ummam boştur.

Onlardan her ne zaman vefa ümidine kapılıyorsam, bu ümidim boşa çıkıyor.

Onların bana vermiş oldukları ahde vefa etmeleri mümkün müdür?!. Siz Türk dilinde vefayı ifa eden bir kelime duyduunuz mu?!.

Ben o susuz kalmış insana benziyorum ki, kovanını kuyuya salmış ise de, kuyuda bir içim su yoktur.

Bu dünyada bir çok felaketler varsa da, bunların en büyüğü ve en müşküllü aşk ve sevdadır.

Öyle hasta gözlü, öyle yarı kapalı bakışlı güzeller vardır ki, onların bir bakışına rast gelersen, o hasta sana şifalar verir.

Şarap da böyle değil midir? Kendi sersemliğini kendisi defetmez mi? Kendisinin ilacı kendisi değil midir? O hastalıkların en kötüsü veya devaların en hayırlısı değil midir?

O güzel gözler insanın ciğerine geçmekte ok gibidir. O güzel gözlülerin boy bosları da doğrulukta kargılara benzer.

Onların yüzlerinin güzelliğini siyah saçlar bir kat daha süslemiştir. Onlar sabah ile akşamı bir yerde toplamıştır.

Ah bilsem onlardan birine malik olmak benim için mukadder midir?²⁷

Yine Zemahşeri²⁸ şöyle diyor:

O ne kutlu bir gündü ki, güzel Yafes kızlarından oynak ve cilveli bir kız bana hediye edilmişti.

O güzel kızın gözleri her ne kadar dar ise de, sihir ve efsunkârlığı bakımından pek geniş idi.

Bakışlarında gözlerinin karaları görünür ise de, güldüğü zaman bu siyahlığın hepsi kapanır idi.

Ah onunla bulunduğum günler ne güzel idi.

Onu her anıuşımda güzellik içinde kalıyorum. Ondan sonraki geçirdiğim hayatımın hiç tadı yoktur²⁹.

Zemahşeri şu şiir ile de Yafesoğulları Türkleri methediyor:

Ruhlara sevinç ve neşe veren güzel yüzler ve güzel yüzlülerdir.

Güller, nergisler, papatyalar ve bu çiçekleri ihtiva eden bahçeler hep onlardır.

Kanatlan... Durma... Onlara doğru koş, uç!..

Ta ki her sabah onların güzel yüzlerini doya, doya temaşa et.

Baharı ve baharın gösterdiği türlü türlü güzellikleri anma!..

Sana bu güzellerden gördüğün bahar yetmez mi?

Bu Yafes'in oğlu olan güzeller sabah gibidirler. Bunlara bakınca başka güzeller gece gibidirler.

Bunların gözleri nice sağlam kalpleri hasta etmiştir.

O gözler her ne kadar geniş ve büyük değil ise de, onların açtıkları yaralar büyüktür.

Onlar silahsız savaş ederler. Gözleri onların en güzel silahlarıdır.

Ben bu gözlerin aşk ve muhabbetlerinin esiriyim.

Aşk ve sevdalarından vazgeçemem.

Ve bu hususta kulağıma hiçbir nasihat girmez.

Dedikoducular, rakipler bana ne yaparlarsa yapsınlar. Hiçbirisi umurumda değil...

Ey canları yağma etmek için yaratılmış güzeller!

Allah için olsun beni öldürmeyin; ben salihler ve zahitlerdenim.

TÜRKLERLE İLGİLİ ARAPÇA ŞİİRLER

*Benim gibileri öldürmek haramdır, mübâh değildir (Savaşlarda kadınlar, çocuklar, zahitler, ihtiyarlar öldürülmez)*³⁰.

Zemahşerî bu şiirde de Türk güzellerini övüyor:

Bana vermiş olduğun sözü yerine getirdin ve hediyemi gönderdin. Hür insan vermiş olduğun sözü yerine getirir.

Bu hediyen Türk kızlarından bir kızdır ki, onun gözleri ahuların gözlerini andırır.

O gözler insanın kalbini parça parça doğramakta kılıca benzer. Güldüğü vakit bu gözler kılıç kınına girdiği gibi, kınına girer, görünmez olur.

*Onun göğsünün hacimleri henüz meydana çıkmamıştır; evet çıkmıştır. Fakat çıksa da çıkmamış gibidir*³¹.

Bu da Zemahşerî'nin Türk güzelleri hakkındaki şiirlerinden birisidir:

*(Su'dâ)*³² ya şöyle söyle: bizim sana ihtiyacımız yoktur. Bizi iri ve geniş gözler (Arap maşukalarının gözleri) çekmez.

Çünkü dar gözler (Türk güzellerinin gözleri) ve gözlüler bizi bizden almışlardır. Bizim aklımız ve fikrimiz onlara bağlıdır. Onlar bizim düşüncelerimizi ve hayallerimizi doldurmuşlardır.

Onlar baktıkları vakit yalnız gözlerinin siyahlıkları görünür ve gülecek olursa göz kapakları siyahlıkları örter. O siyahlıklar görünmez olur.

*Türk yüzleri ki –Tanrı onları kem gözlerden esirgesin– gökteki donuaylardır, uğurlarında kimseler harç ve sarf edilecek ve yüzlerce altın verilecek yüzler bu yüzlerdir*³³.

Türk güzellerinin yüzlerinde insanı mest edecek noktalar vardır. Bunlardan dolayı başka güzellere bakmayın, gözlerinizi bunlara döndürün.

Tanrının yaratmış olduğu ince ince güzellikler bunlardadır. Bunların yüzlerindedir ki, insan bunlara baktıkça Tanrının kudret ve kuvvetine hayran olur.

Aynı zamanda bunlar paralayıcı aslanlardır ki, açtıkları yaralardan mesul olmazlar.

Nazarları kuvvetli olmakla beraber, bakışlarında bir tatlılık ve aynı zamanda bir kırıklık bulunan o güzellere canım kurban olsun.

Garip değil midir ki, gözlerinin kırık olmaları kuvvetli ve etkileyici olmalarıdır. Gözler kırık ve durgun olurlarsa, kuvvetli ve etkileyici olurlar.

O güzelin gözleri daralmış ise de, baktığı vakit bakışlarının gönülde açtığı yara geniştir. Zayıf olan gözler kanlar dökmektedir. Evet zayıfın kudret sahibi olmasından Tanrıya sığınmalıdır.

*O pek güzel bir dilber ise de, cefalarının sonu yoktur. Evet dünyada ceфа ile sefa birbirinden ayrı değildir. Bacakları kısa ise de, gövdesi ve arkası uzundur*³⁴. Boyu da kısa olmadığı gibi uzun da değildir.

*Onda birbirine zıt olan iki nesne bir yeredir. Saçları pek uzun ve geniş, beli ise ufak ve incedir. O güzel soyunacak olursa, sarktığı saçlarından bir libas giyebilir*³⁵.

Bir bahçede bir havuzun yanında ona aşkı ilan ettiğim hiç aklımdan çıkmaz.

Ben ona yanağının güllerini kastederek bana bir gül ver dedim.

O bunu anlamadı, "bir saniyecik bekle, şimdi sana bir gül getiririm." dedi. Ben de ona cevaben "Ne mümkün! Ben bir saniyecik de bekleyemem!" dedim.

Cevaben "hazırda yanak gülünden başkası yok." dedi. Ben de ona "bu hazıra kanaat ettim ve razıyım." dedim.

*Onun seher zamanında ağzını ve dişlerini öpmek ne hoştur. Onun fidan gibi boynunu sarmak ne güzeldir (Tam karşılığı tercümesi: Onun yeni sürmüş hezaren dalı gibi salınan boyunu sardığımı gördüğüm vakit, ne güzel vakittir)*³⁶.

Bu da Zemahşerî'nin Türklere ve Türk güzellerine dair bir şiiridir:

Türk neslinden bir güzel kız beni kendi isteğimle ölüme doğru götürmektedir.

O kızın kendi fettan, gözü de öldürücüdür. Zaten Türkün öldürücülüğü meşhur değil midir?

Bu kızın oğlan kardeşinin kılıcı her ne kadar öldürücü ve kesici ise de, bu hususta kendisinin gözü erkek kardeşinin kılıcından daha etkili ve daha keskindir.

Erkek kardeşi aldığı esirlerini azat ederse de, bunun esirleri azat kabul etmez.

Erkek kardeşi bazı insanların kanlarını döker. Bu ise herkesin kanlarını dökmektedir.

Bu kızdan vay Müslümanların başına, erkek kardeşinden de vay kafirlerin başına.

Ben o kızın hicranından ağladıkça bana güler ve güldüğü vakit gözlerinin aldığı başka bir güzellik benim gönlümü parça, parça eder.

*O güzel benim hayalimde yaşattığım ülküdür. Ah keşke ben ona malik olsam*³⁷.

Oxford Üniversitesi profesörlerinden Margoliouth (1858-1896), 1903 yılında Mısır'da Sibte b. et-Te'âvîzî'nin divanını bastırmıştır.

Anuş Tegin adlı bir Türkün oğlu olan bu şair, kendisine tekaddüm eden iki asır içinde, Arapça şiir âleminin tek bir yıldızı olarak yaşamış, Arap diline ve Arap şiirine güzellikler vermiştir. Bağdat'ta Mukâta'ât Katipliği yapmış olan bu şair, ömrünün sonlarında gözlerini kaybetmiş ve bu acısını birçok şiirinde saymış ve dökmüştür.

Şiirlerini en güzel kelimelerle yazar ve bunlarla ince ince manalar terennüm ederdi.

Gözlerini kaybetmeden önce divanını kendisi bir yere toplamış ve bunu dört fasla ayırmıştı. Bu fasılardan sonra yazdığı şiirlere *Ziyâdât* adını vermişti. Divan nüshalarının bazılarında bu *Ziyâdât* yoktur. *el-Hucbetu ve'l-Huccâb*³⁸ adlı on beş formalık bir başka eseri varsa da nüshası pek nadirdir. Kendisi 519/1125'de doğmuş; 583/1187 veya 584/1188'de ölmüştür. Bu şair 576/1180 yılında Abbasî Halifesi Nâsır Lidînillah'ı överken Türk gençlerini şöyle tanımlıyor:

Savaşlarda onun etrafını ay parçası gibi güzel Türk gençleri kuşatırlar. Başlarına daima tolga giymelerine rağmen, onların saçları dökülmüş değildir. Onların keman gibi kaşlarından atıkları oklar, kalplere isabet

TÜRKLERLE İLGİLİ ARAPÇA ŞİİRLER

etmekte hata etmez. Onlar ne kadar pek giyimli ve aynı zamanda fidan boylu iseler de, savaş ateş saçmaya başlayınca kaplan kesilirler. Zırhların içinde aslan olan bu güzel gençlerin yüzleri, tolğanın içinden ay gibi görünür, savaşa giderlerken hiçbir korku duymazlar. Çünkü korku kendileridir. Tutuşan ateşin kıvılcımları onlardır³⁹.

Bundan bir yıl sonra 577/1181 yılında aynı halifeyi methediyorken, Türkler hakkında şöyle söylüyor:

Senin ordundaki Türk aslanları, kargıların teşkil ettiği ormanlardan başka orman bilmezler. Onlar ceylanlar gibi iseler de, hücum ederken ürkütülmüş kurtlar gibi hücum ve hamle ederler. Ellerinde kınlarından sıyrılmış olan kılıçların yeşilimtırak yüzleri bir bahçe gibidir. Kendileri de havuzlardan bir zırh giymişlerdir (Havuzların yüzeyinde hafif rüzgârlardan meydana gelen ufacık dalgacıkların zırha benzetilmesi eskiden pek revaçta idi.) Savaş kızışınca bunlar orman aslanıdırlar. Barış zamanında da ovanın ceylanıdırlar⁴⁰.

Bu divandan başka Ayasofya Kütüphanesinde 4135 numaralı *Tarâ'ifu't-Turaf* adlı kitapta Ahmed b. Muhammed b. Ehî denilen milliyetperver bir Türkün Arapça şöyle bir şiiri okunur:

Ben burunlarının ortası tümsek olan kavim ile koltuk kabartmakta isem de, kendim burunları yayvan ulustanım.

Biz, yumuşak başlılıkta deve gibi isek de, savaş değirmeni dönmeye başlayınca her birimiz bir kaplan kesiliriz.

Gözü kızmış ve kükremiş aslanların yakaladıkları avları paraladıkları gibi, düşmanlarımızı paralasak da hoşnutluk zamanında ruhbanlar gibi yavaş olur ve kan dökmekten çekiniriz.

Biz öyle padişahlar ve öyle padişah oğullarıyız ki, gökler dahi bizim dilediğimiz gibi döner.

Çocuklarımız derneklerde iken periler gibidirler. Fakat savaş için akladıkları vakit o periler birer şeytan yavrusu olurlar⁴¹.

Cihângüşâ⁴² sahibi Alâ'u'd-dîn 'Atâ Melik el-Cuveynî de bir Türk güzeli için şöyle söylüyor⁴³:

Ey Arap çölleri! Benden uzaklaşın; benim bağlarım Türk şehirlerine bağlıdır.

Ve ey iri gözlü olan güzeller, kendi kavminizin yanına gidin. Çünkü beni deli eden iri gözler değil, dar ve çekik gözlerdir⁴⁴.

Hicrî 648/1250'de ölen Eydemir/İyidemir'in Arapça divanı üzerine Kemâlu'd-Dîn 'Umer b. Ahmed b. el-'Adîm şöyle yazmıştı:

Ben, Türklerin yalnız gözlerinde sihir olduğunu zannedirdim.

Fakat bu şairin divanını görünce, ondaki sihri helalin ta kendisi olan şiirleri okuyunca;

Anladım ki, sihrin hepsi –gerek göz ile gerek söz ile – onlara mahsusmuş!..⁴⁵

ed-Dureru'l-Kâmine'de görüldüğü veçhile, 'Abdullah b. Abdolvâhid adlı bir kimse de şöyle söylüyor⁴⁶:

Benim Türk oğullarından efsunkâr bir geyiğim vardır ki, onun yanaklarının gülleri tan yerinin kırmızılıklarını andırır.

Güzel ve parlak yüzle onun siyah saçları gecenin karanlığı arasındaki ayın aydınlığına benzer.

Onun yüzünü gören, ay doğmuş zanneder ve salına salına yürürken boyunu gören ona bir fidan der.

Gönlüm ateşler içinde tutuşuyorken ve gözüm gözyaşları içinde boğuluyorken o cefakâra:

“Aşkından, derd ve gamından eridim. İşte son demimi yaşıyorum. Beni visaline nail eyle...” diye yalvarırım.

Bana gözlerini süzerek “boyun boyuna gelmek günah değil midir?” dedi. Ben de bu sözlerin karşılığında “Boyun boyuna gelmek günah ise, bu günah benim boynuma olsun.” dedim.

¹ Ebû ‘Abdillâh b. Nasr, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Munîr, Muhammed b. Nasr el-Kayserânî ve başkalarının şiirleri gibi ki, bu adlarını saydıklarım (Nuriddîn-i Şehîd) devrinin şairleri idiler. Bunların Nuriddîn hakkında pek çok ve pek güzel kasideleri vardır. Şunu da ilave edeyim ki, bu şairlerin, her türlü tarifi üstünde olan (Nuriddîn) hakkındaki şiirleri, hükümdarlar hakkında daima görüldüğü gibi resmî ve donuk kasideler değil, candan kopma ve içten gelme gayet güzel ve samimî şiirlerdir.

²

الترك لم يملكوا في دار ملكهم والفرس قد ملكوا والروم والعرب
هذا لعمري فضل ليس يجحده ألا حسود عنيد ما له أدب

Takiyyuddîn es-Subkî, *Tabakâtu 'ş-Şâfi'iyetu'l-Kubrâ*, Mısır, 1324, I, 166.

3

أضـيـعـم أم غـزـال ذاك أم بشـشـر
شمس تزيّنت بزيّ السترك أم قمر
لقد تحمّز وصفي في حقيقته
كما تحمّز في أجفانه الحور

es-Se‘ālibī, *Yetimetu'd-Dehr fī Mehāsini Ehli'l-'Asr*, Beyrut 1983, III/474 (Y.H.N.).

⁴ İbn Hayyūs'un divanı, Halil Merdem Bek tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır. Bkz. *Divānu İbni Hayyūs*, I-II, Dâru Sâdir, Beyrut 1984; hayatı ve eserleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Musa Yıldız, "İbn Hayyūs", *TDVİA*, İstanbul 1999, XX, 38-39 (Y.H.N.).

⁵ Bu divan Âşir Efendi Kütüphanesi, nu: 949'dadır. Âşir Efendi şu anda Süleymaniye Kütüphanesindeki bir koleksiyonun adıdır (Y.H.N.).

⁶ Mirdasoğulları/Mirdasiler: 1024-1080 yılları arasında Halep'te hüküm süren Müslüman bir hanedandır. Mirdasilerin ismi Bedevî Kilâb kabilesinin reisi olan Sâlih b. Mirdâs'tan gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sobernheim, "Mirdasiler", *IA*, VIII, 360-361; Erdoğan Merçil, "Mirdasiler", *TDVİA*, XXX, 149-151 (Y.H.N.).

7

من مبلغ الأتراك أن أميرهم
بفعالـه تتجمل الأنساب
والمراً من كسب العالی لم ترفع الـ
أنساب من لم ترفع الأحساب

Divānu İbni Hayyūs (Tah.Halil Merdem Bek), Dâru Sâdir, Beyrut 1984, I, 63.

8

فلتعل أرض السترك أن تراهما
ما حاز أصلاً فرعه لاينجب
ولقد أنبت لنا يضريك في الطلى
يوم الوغى في أى عرق تضرب
للمشرق الأقصى بيتك مخفر
قد ظل يحسده عليه المغرب
ودمشق فهى لنا الغداة قسيمة
إن المعالی من جوارك تكسب
لولا انتقال محمد عن قومه
ما شاركت في الفخر مكة يثرب
وبفضل قومك من آباءك شاهد
إن الأباء عن الأبوة يعرب
ولو أنهم لم يشهروا بفضيلة
لازداد بالفزع الزكوى المنصب
فليهن بيت أنت منه إنه
أبداءً على ظهر السماء مظنب

Divānu İbni Hayyūs (Tah.Halil Merdem Bek), I-II, Dâru Sâdir, Beyrut 1984, s.86.

9

من أسرة شوس إذا سئلوا الندى
جادوا وإن صنعوا الصنيع أجادوا
من كل صعاد إلى رتب العلى
درجاته أبدأً ظى وصعاد
وراد أحواض المنون إذا طغيت
والدهم من علق النجيع وراذ
فخروا بما شادوا فمنذ بداهم
مجد المظفر أهملوا ما شادوا
وإذا الفتى هبطت به أفعاله
لم يعلـه الأباء والأجداد

Divānu İbni Hayyūs (Tah.Halil Merdem Bek), Dâru Sâdir, Beyrut 1984, I, 218.

عقر القلوص ندى إذا المحل اعترأ
شهدوا زمانك ما استحلوا الميسرا
بعطية الدرر الثمينة موفرا
ما كان يأمل أمل أن تنشر
وكبا بخوفك زند جور قد ورا
بمشي العرضنة وهو بمشي القهقرا
والمحمد والذكر الجميل مظفرا
جد إذا طلب العسير تيسرا
من لم يطب أصلا ويكرم عنصرا
أقوى وأصلب في الكريهة مكسرا
نبت الوهاد وذاك نبت في الذرا
لكن إذا التقى الثريا والثرى
ربح المعالي منك يوماً مقفرا
حتى لصار كما تراه منورا
فكسوت هذا التاج هذا الجوهرا
قلما بمدح في سواك لما جرى
مستخرجاً ذا اللؤلؤ المتخيرا

والجاهلية كلها كانت ترى
إذ لم تكن في عصرهم ولو أنهم
وكفاهم عقر القلوص مملك
ونشرت من كشف المظالم ميتة
فورى بعدلك زند عدل قد كبا
وحسنت ظلم الظالمين فعاد من
خلق المظفر بالفضائل والنهي
جد يشايعه على حوز العلى
وهو العلى وأبيك ليس يجوزها
والترك بعض الناس إلا أنهم
والنبوع كالشريان إلا أن ذا
باغى نظيرك فائز بمواده
فلانت عييد المسلمين فلا رأوا
ونسداك روى روض شعري بارضا
إني وجدتك تاج كمل مملك
ولو أن أجري ولسنت بفاعل
أو كنت غائص غير بحرك لم أكن

Dîvânu İbni Hayyûs (Tah.Halîl Merdem Bek), Dâru Sâdir, Beyrut 1984, I, 267-269.

ولا مال دوحه لانقصاف
زو الناس دوتهم كالحوافي
فتكات لكل ضميم نواف
عابنوا المجد ظاهراً غير خاف

ما لعرق الأتراك لا اجتثه الدهر
فأراهم قواده مآً في جناح العز
معشر ينسب الفخار إليهم
شبيدا فخرهم بفخر كمل

Dîvânu İbni Hayyûs (Tah.Halîl Merdem Bek), Dâru Sâdir, Beyrut 1984, I, 279.

مولى الإمام وسيفه البنكا
أن يسرت الله ما أعطاك
كفروا الجميل وهذه عقباكا
حاشاك مما أملوا حاشاكا
لك دوتهم منذ سار تحت لواكا
خص الإله بنيلها الأتراكا

يا مصطفى الملك الأغبر وعدة الـ
خاب الذين رجوا بأعداء الهدى
بغياً عليك وتلك عقبي معشر
فليطلبوا للضميم جنباً لنا
وليأسوا النصر العزيز فإنسه
وليعلموا أن النجابة خلصة

Dîvânu İbni Hayyûs (Tah.Halîl Merdem Bek), Dâru Sâdir, Beyrut 1984, II, 416-415.

13

لا غناك عن فخر خال وعم
ن هـيراً حـيال حـيال النـعم
مدى الخلم قبل بلوغ الخلم
وان حوسـنوا فبحار الكـرم
سواك لقال السورى حسـبهم

ولـو لم يـكن لك إلا الفـعال
علـى أن معـشـرك الضـارـبو
هـم القـوم يـبلـغ مـولـودهم
إذا خوشـنوا فبحار الـردى
ولـو لم يـكن لهم مـفخر

Dîvânu İbni Hayyûs (Tah.Halîl Merdem Bek), Dâru Sâdir, Beyrut 1984, II, 544.

¹⁴ Bûveyhoğulları/Bûveyhiler: 932-1062 yılları arasında İnan ve Irak'ta hüküm süren Deylem asıllı hânedan. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Bûveyhiler" *TDVİA*, VI, 496-500.

¹⁵ Bûveyhoğullarının meşhur hükümdarı (936-983).

16

فالـعز أجمعه إلیـك مسلم
طالوا السورى شرفاً بأنـك منهم
إلا ووجهـك بالعـجاج ملـثم
كنـنر الیتـیم بحـبها والأیم
ویخافها تحت التراب الأرقم
أن تخـرج الأيام عمـما یرسـم
فدلولة تبـنى وأخـرى تحـدم
أیقنـت أن ظنـونه تـتمـنجم
عند النـزال فعن فتوحـك تبـسم
أو نائـم بمـجوم جیشـك یحـلم
لما دنـوت بأى داهیه رـموا
عملتـهم فرس العـدى فتعلموا
قد طال ما استولت علیه الدلیـم
حلب إلى كـل الممالـك سلم

أما وسـيفك فی النفوس محکم
لو لم یعز بنـو أیبـك ویکرموا
لن یكشف الحق الجلبی لثامه
وإذا عظمت علـى اجتـیاح قبیلـة
یحشـى عوادیک الهزیر بغبله
إن المظفر من أبـت فتکاتـه
وإذا امتطى سـیف الخـلافـة عزمه
وإذا نظرت إلى عواقب رأیه
وإذا الوغى عبست وطل عبوسها
والرؤم بین مؤرق سلب الكرى
یتجلدون ضرورة مع علمهم
فاندب مملکة العراق ضراغماً
کیما تـرى عضـدیه ترکیـة
رم أى مملکة أردت فإنما

Dîvânu İbni Hayyûs (Tah.Halîl Merdem Bek), Dâru Sâdir, Beyrut 1984, II, 549-554.

17

عنان المجد دون العالمینا
بما تبديـه من حسن یقینا
بأنباء الملـوک الأولینا
هباءً عند أیسر ما ترینا

لقد أوتیت یا شرف المعالی
فعاود شـکنا فیمـا سمعنا
وکننا ذاهلین إذا سمعنا
وجئت فصار أعظم ما رأینا

Dîvânu İbni Hayyûs (Tah.Halîl Merdem Bek), Dâru Sâdir, Beyrut 1984, II, 664.

18

بالجسود والإقصاد يسمو من سما
والشمس أظهر أن تسمر وتكتمها
والدهر محموداً وكان منذما
أدجبت تطلبها وباتوا نومها

هم علون على السماك وإنما
ومناقب أعيا الأعادي كتمها
غدت الجيوش عزيزة بأمرها
أنى يشاركك السورى فى رتبة

Dîvânu İbni Hayyûs (Tah.Halîl Merdem Bek), Dâru Sâdir, Beyrut 1984, II, 539-540.
19

وبمن أردت لقاءه أن يئكلا
طلب الأمان مخافه أن يعجلا
بحر يغادر كل بحر جدولا
هل كالمظفر فى الأنام لقلن لا
ما نال أدها الأكارسة الألى

اجدر بمن عاداك أن يئذلا
ما فال رأى السورم لما عاجلوا
قد ماج بحرهم فلم يفتل به
لو قيل للأيام وهى خبيرة
وأرك محموداً مبلغ رتبة

Dîvânu İbni Hayyûs (Tah.Halîl Merdem Bek), Dâru Sâdir, Beyrut 1984, II, 520-523.
20

فليفخرن ماشاء هذا الجيل
عن رهبة أبدأً إليك مشول
بجباب ملكك مرسل ورسول
تحيرن أنك للكرام سليل
أىكون من غير الغيوث سيول
تأنيه من حسن له تأويل
فعلى ماأثر أوليه يميل
لأقلها يستوجب الفضيل
ما الخطب يقصر عنه وهو طويل
أن يستقل بترجمها التقييل
وكذاك مالك فى الملوك عدل

ماكان مثلك قط فى جيل مضى
خافت عواديك الملوك فرسلها
ولطالما زاد التخوف فالتقى
أحجلت منهمم الحيا بكمارم
ثمر الغصون يحيرن عن أعراقها
ما مجد قومك غامضاً وجميع ما
لاكالذى أن عد يوماً فخره
بلغت بك الأمد البعيد فضائل
كم قد فضلت بلحظة أو لفظة
شرفت بوطنك أرضنا فواجب
فدمشق ليس لها نظير فى الدنيا

Dîvânu İbni Hayyûs (Tah.Halîl Merdem Bek), Dâru Sâdir, Beyrut 1984, II, 435-437.
21

إذا المانعون استصصروا بالمقانع
بما كسبوه بالرماح الشوارع
وتلك سحجات السيوف لقواطع
غيوث العطايا أو ليوث الوقائع
بزرق نسور حوم وجوامع
يفرق ما بين الهى والاخادع

من القوم لا يستصصرون سوى الظى
وما استأثروا عن كل عاف وزائر
يروقك مرأهم مضياءً ورونقا
وتلقاهم فى نائل وحمية
عتادهم خطبة قد تكفلت
وهندية فى كل يوم كرية

Dîvânu İbni Hayyûs (Tah.Halîl Merdem Bek), Dâru Sâdir, Beyrut 1984, I, 330.

وممن الصواب لمهذب أن يخضعا
ويعوزان تلفسى لغبيرك ركععا
ولو أحمأ أمته عادت ظلععا
حتى تراره بالثناء مرضعاً
رغباً لقص نادى نذاك فاسمععا
طالوا خطى وظى هنالك وأذرععا
إن المجررة روضة لئن ترتععا
فلهم بك الشرف الذى لئن يدعا
فحكمت في أقطارها مترععا
لم تحل من خوف انتقامك موضععا

خضعت لعزتك القبائل رهبة
ظلت تحمر ملوكها لك سجداً
تفاصر الأمال عما نلتسه
لأبيت أن تحتاب ثوب مناقب
فأتاك أهل الأرض من آفاقها
يا ابن الذين إذا تقاصرت الخطى
أحللت قومك رتبة لا ترتقى
فليعل قدر الترك أنك منهم
قد دانست الدنيا لحكمك هيبة
قد سار في الأفاق ذكرك موضععا

Dívānu İbni Hayyūs (Tah.Halil Merdem Bek), Dāru Sādīr, Beyrut 1984, I, 335-336.

للرعد كراقم صوتاً ولا صيتعا
حسناً، وإن قوتلوا كانوا عفاريتعا

في فتية من جيوش الترك ما تركت
قوم إذا قوبلوا كانوا مالمكة

İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, Mısır 1301, X, 284.

²⁴ Harzem yahut Hârezm'in meçhul bir köyü iken, doğduğu yer olan Zemahşer'i ve hatta bütün Harzem kutasını aydınlatmış olan Ebu'l-Kâsim Mahmûd b. 'Umer (H.467-538/M.1075-1144), Arapçanın edebî kaidelerine ve güzelliğine herkesten çok nüfuz ederek bu lisana yeni bir ruh vermiştir. Zemahşerî'nin Arap diliyle yazmış olduğu edebî ve hikemî eserleri, Doğunun bütün edebiyatçıları tarafından belagat örneği sayılmış, Kuran'a dair yazmış olduğu tefsiri ise, Kuran'ın belagatına en çok yaklaşmış bir eser olarak kabul edilmiştir.

Tefsir, hadis, fıkıh, lügat, nahiv, meânî ve beyân vb. ilimlerde çağdaşları bulunan âlimler, Zemahşerî'nin öğrencisi olmayı kendileri için şeref sayıyorlar ve bu büyük âlime fevkalade hürmet gösteriyorlardı. Hatta Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* adlı meşhur tefsirinin mukaddimesinde adını zikretmiş olduğu Mekke Şerifi 'Alî b. Hamza bir şiirinde, "Eğer fazilet sahibi bir kimseye şerefinden dolayı tapılsaydı, İslam'ın allâmesi olan Zemahşerî benim mabudum olurdu." diyor.

Mekke'de mücaveretinden dolayı "Cârullah" (Allah'ın Komşusu) denilen Zemahşerî, meşhur muhaddis Hâfiz-ı Silfî (H.472-576/1079-1180)'ye müracaatla telif etmiş olduğu muhtelif kitaplar ve rivayet etmiş olduğu hadisler ve yazmış olduğu şiirleri rivayet etmek için kendisinden izin istemiştir.

Talebeleri arasında "hatiplerin hatibi" namını almış olan Mekkeli Muvaffak b. Ahmed gibi halis Araplar da vardı ki, bu zat dahi Zemahşerî'nin Arap olmayan diğer öğrencileri arasında Arap dilinin sarf ve nahiv kurallarını, meânî ve beyân ilimlerini ve nihayet Kuranın meziyetlerini bu büyük üstattan öğreniyordu.

Türk, Arap, Acem diyarının her tarafından Zemahşerî'nin bulunduğu yere öğrenci geliyordu. Kendisine her taraftan öğrenci geldiğinden, rihlet ve seferden maksat kendisi olduğundan, "rahle" diye isimlendirilmiştir.

Zemahşeri'nin talebeleri arasında bulunan Harzemli Bayçul/Bayçuk (1098-1166) Zemahşeri'den çok istifade edenlerdendi. Zemahşeri'nin en büyük öğrencisi olmakla ölümünden sonra bihakkin bu üstadın kürsüsünü işgal etmiş olan Bayculun ve meşhur edebiyatçı Belhli Reşidüddin Vatvât'ın da Zemahşeri hakkında çok tazimkârane bir şiiri ve büyük üstada göndermiş olduğu bir mektubu vardır.

Hanefi ve Mutezili olan Zemahşeri, mutezilenin ekserisi gibi ilmiyle amel eder ve günahattan son derece çekinirdi. Asla yalan söylemez, kimseyi çekiştirmez, kimsenin hakkına tecavüz etmez, daima ciddiyet ve vakarını muhafaza ederdi.

²⁵ Divanın tenkitli neşri Azmi Yüksel tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Bkz. *al-Zamakhshari's Life and a Critical Edition of his Diwân* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Durham Üniversitesi, Ocak 1979. Divanın başka nüshaları da vardır: Bunlar: Kahire, Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, Edeb, Nu:529; Kahire, Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, ez-Zekiyye, Nu:22; Şam, Dâru'l-Kutubi'z-Zâhiriyye, Nu:4164. Ayrıntılı bilgi için bkz. Azmi Yüksel, *a.g.e.*, s.92-103 (Y.H.N.).

²⁶ Bunlardan bazılarının yalnız Türkçeleri *Atsız Mecmûasının* on beşinci sayısında çıkmış idi (Bkz. Şerafeddin Yaltkaya, "Zemahşeri Divanında Türklere Dair Şiirler", *Atsız Mecmua*, Sayı 15, İstanbul 1932, s.65-67). Bu makalenin de, ayrı bir çalışma olarak, tarafımızdan yayına hazırlanması düşünüldükten, içinde yer alan şiir tercümelemleri bu makalede de yer aldığından tekrarı önlemek için, sadece Zemahşeri'nin hayatıyla ilgili makalenin başlangıç kısmı burada sonnot olarak verilmiştir. Bkz. Sonnot 24 (Y.H.N.).

27

كل شر جائني من هؤلاء
أى فارق بين أرضى ومماء
لا أدرى في خلقهم غير الجفاء
بوفاء سؤودوا وجه رجاء
في لسان الترك باسم للوفاء
جوف بمر ما بما قطرة ماء
والهوى أعظم أصناف اليبلاء
لحظرة كانت دواء وهوى داء
فهي شر الداء أو خير الدواء
وقوام كفتاة في استواء
جمعت بين صباح ومساء
مثله عن هبة أو عن شراء

استغيث الله من ترك الظباء
أدهشوا عقلي حتى لست أدري
رقت الأوجه منهم غير أنى
كلما رجيت منهم ان يجودوا
كيف يوفون بعهدى هل سمعتم
أنا كالعطشان أدلى دلوه
و بلالاي هذه الدنيا صنوف
وسقيم الجفن إن صادفت منه
و كذاك الراح بالراح تداوى
مقللة مثل سنان في مضاء
زيتت غرتة طرته اذ
ليت شعري هل أرى ملك يميني

Azmi Yüksel, *al-Zamakhshari's Life and a Critical Edition of his Diwân*, Divan, s.4.

²⁸ Zemahşeri'nin Arap Dili ve Edebiyatına hizmetleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Zekeriya Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri, Harzem Dil Okulu*, Konya 2004, s.45-70; hakkında yapılan bir başka çalışma için bkz. İnci Koçak, "az-Zamahşeri'nin Atvâk az-Zahab Adlı Eserinden Örnekler", *DTCF Dergisi*, C.XXXI, S.1-2, Ankara 1987, s.293-305 (Y.H.N.).

29

TÜRKLERLE İLGİLİ ARAPÇA ŞİİRLER

من الياقثيات المصاح لعموب
مجال لسحر البابلبي رحيب
وفي ضحكها كل السواد يغيب
ألا إن عيشي بعدهن جيد

ويا رب يوم أهديت لي وصيفة
تضايقت العينان منها وفيهما
يلوح لنا بعض السواد بلحظها
فيما طيب أيام ويا طيب ذكرها

Azmi Yüksel, *al-Zamakhshari's Life and a Critical Edition of his Dîwân*, Divan, s.11.
30

هسي الوجوه الصباح
ونرجس وأقرباح
وطرر خفوق الجناح
في غدة ورواح
كل رُوح وراح
بمؤلاء المصاح
يا فث كالمصباح
من القلوب الصباح
فهو نجل الجراح
غزوا بغير سلاح
بمؤذ الأشباح
ولا يلين جمباحي
وإن لحباني لاح
لبين لأرواح
إنني امرؤ ذو صلاح
في السدين غبير مباح

مسرة الأرواح
هسي الرياض فورد
فسرر إليهما وبادر
حتى تنزه فيها
دع الربيع ودع فيسه
أما كفاك ربيع
الناس ليس وأبناء
عيب ونهم كعلم أعلت
إن كمن لس من بنجل
عيب ونهم حس بهم ليو
إني أسير غبرام
لا أرعو لي نصباح
وإن وشي لي واشي
يا معشر أخلقوا سباح
بالله لا تقتلوا وني
وقتل مثل سي حبرام

Azmi Yüksel, *al-Zamakhshari's Life and a Critical Edition of his Dîwân*, Divan, s.52.
31

والحر ليس له لخلق لميعاد
ظباء وجرة بالعينين والهاد
همت بضحك توأته باغماد
بلي بدهما حجيم كلاباد

أنجرت وعدي وأهديت الوصيفة لي
وصيفة من بنات الترك واصفة
تسل باللحظ سيفاً باتكفا فإذا
رقانتا صدرها لم يبد حجمها

Azmi Yüksel, *al-Zamakhshari's Life and a Critical Edition of his Dîwân*, Divan, s.76.
32 Arap sevgililerinin adı.

33

ولا تطييننا النجل من أعين البقر
بهم غلقت منّا الضمائر والفكر
وإن ضحكوا ضمتوا الجفون على الحور
بدور إلى أثمانها يصرف البدر

ألا قل لسعدى ما لنا فيك من وطر
فإن العيون الضيقات وأهلها
إذا نظروا لم يبيد إلا احورارها
وإن وجوهه السترك والله جارها

Azmi Yüksel, *al-Zamakhshari's Life and a Critical Edition of his Dîwân*, Divan, s.108.

³⁴ Bacak kısalığı ve gövdenin uzunluğu Türklerce makbuldür.

³⁵ Eski Türk erkeklerinde de saç bırakmak âdeti vardı. Türklerin saç bıraktıklarını aşâğıda Sibte b. et-Te'âvîzî divanından tercüme ettiğimiz birinci şiirden anlıyoruz.

³⁶

عيونكم صوراً إلى هذه الصور
وفي ذلك للأبواب ذكرى ومعتبر
إذا جرحوا كانت جراحهم هدر
كذا للحظ أقوى ما يكون إذا فتر
يوسّع في القلب الجراح إذا نظر
أعوذ بربي من ضعيف إذا قدر
ولم ار في الدنيا صفاء بلا كدر
طويل فما في القدر طول ولا قصر
على غاية الإطناب والخصر مختصر
غداؤه يلبس شعراً من الشعر
إلى جنب حوض فيه للماء منحدر
أردت به ورد الخدود وما شعر
فقلت له هيهات مالي منتظر
فقلت له إنى فنعنت بما حضر
وبرد ثناياها إذا برد السحر
لقد كخوط الحيزران إذا خطر

و في صور السترك العجائب فلتكن
دقائق خلق الله أبلغ فيهم
أعاجم أشباه الوحوش أو أباد
بنفسي قوي لحظه وهو فاتر
تضايقت العينان منه وإنه
ويقتل بالجفن الضعيف ولم أزل
مليح ولكن عنده كل جفوة
تقاصر ساقاه ولكن متنه
وقد جمع الضدان فيه فردفه
متى يتجرد من شعاع وأرخيبت
ولم أنس إذ غازلته قرب روضة
وقلت له جنبي بورد وإنما
فقال انتظري رجع طرف أجي به
فقال فلاورد سوى الخد حاضر
فيا حبذا تقييل فيه ورشفه
ويا حبذا وقت أراني معانقا

Azmi Yüksel, *al-Zamakhshari's Life and a Critical Edition of his Dîwân*, Divan, s.108-109.

³⁷

TÜRKLERLE İLGİLİ ARAPÇA ŞİİRLER

تقودني طوعاً إلى المللك	جارية من طينة الـترك
والـترك موصوفون بالفتك	فاتنة فاتكة عينها
ولحظها أبلغ في البتـك	سيف أخيها باتك حده
ينفك أسراها بلا فك	يفك أسراه أخوها وما
عمت جميع الـدم بالسفك	يفسك بعض الـدم لكنـها
ومن أخيها لذوي الشرك	وي لذوي الإسلام من مثله
تضحك مني كلما أبكي	أبكي من الحجر ولكنـها
ضمتهما في ساعة الضحك	تكسـر عينها فـؤادي إذا
يا ليتها تحصل في ملكي	قد أصبحت غايبة أمنيـتي

Azmi Yüksel, *al-Zamakhshari's Life and a Critical Edition of his Dîwân*, Divan, s.184.

³⁸ Yazma eser hâlinde olduğu belirtilen bu kitap, yapılan araştırmalar sonunda bulunamadığından, oradan alınan şiirlerin Arapça metinleri verilememiştir. Ayrıca bu kitabın yayımlandığına dair bir bilgi de elde edilememiştir (Y.H.N.).

³⁹ S.159, yirmi ikinci beyitten otuz üçüncü beyte kadar.

⁴⁰ S.165, elli dördüncü beyitten elli sekizinci beyte kadar.

⁴¹

فاخرت بالمعشر الشم العرانيـن	إني لمن معشر فطس الأنوف لمن
دارت رحا الحرب أشعبا المجانين	ونحن في الخلم أشعبا الجمال وإن
كما لنا في الرضا نسك الرهايين	لنا لدى الحرب فتك الأسدان غضبت
كما أردنا وأبناء السلاطين	نحن السلاطين والأفلاك دائرة
إلى الحروب فأولاد الشياطين	أولادنا الجن في النـادي وإن ركبوا

Ahmed b. Muhammed b. Ahî, *Tarâ'ifu't-Turaf*, Ayasofya Kütüphanesi, nu:4135.

⁴² Bu eser Türkçeye çevrilmiştir. Bkz. Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, Çev.: Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

⁴³

بحاضرة الأتراك نيطت علائقي	أبادية الأعراب عني فإني
جنتت بهذا الناظر المتضايق	وأهلك يا نجل العيون فإني

⁴⁴

لهم إن وقت بالسحر فيما وأجفان	وكنت أظن الـترك تختص أعين
قواف هي السحر الحلال وديوان	إلى أن أتاني من بـديع قريضهم
فقلولهم هـاروت فيه وسحجان	فأيقنت أن السحر أجمعه لهم

Ebu'l-Fidâ, el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer, Târîhu Ebi'l-Fidâ, Mısır ts, IV, 16.

⁴⁵ Millet kütüphanesi Râşid Efendi kitaplarından Makrizî'nin 496 numaralı *Mukaffâ*'sının Eydemir maddesi.

⁴⁶ İbn Hacer Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine*, Hayradâbat ts, II, 272.

شقيق خديسة يحكى حمرة الشفق
ضوء منيرا نبدي في دجى الغسق
وان تثني فغصن الباتيه الودق
والطرف في غرق والقلب في حرق
وأعطف بوصلك هذا آخر الرمق
إن العناق لائتم قلث في عنقي

بي من بني التراك ظبي ساحر الحدق
يريك من خده الزاهي وطرته
إذا تبدي فيدرج السعود بدا
ناديته حين أبدي جفوة وقلبي
صلني فقد ذبت من وجدي ومن كمدي
فقال لي بفتود ممن لواظظه